

Wystawa czasowa: *Bursztyny* - kurpiowskie korale ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Malborku

Czas trwania: 10.06-30.09.2022

TABLICE

Kurpie

Region w północno-wschodniej Polsce położony w dorzeczu Narwi na terenie dwóch puszczy mazowieckich: Zielonej i Białej. Tereny te były zasiedlone już od XV wieku, początkowo należały do książąt mazowieckich, a później do Królestwa Polskiego. Miejscowa ludność, zwana Kurpiami lub Puszczakami, zajmowała się rolnictwem, bartnictwem, myślistwem, rybołówstwem, ale również bursztynnictwem. W warstwach ziemi znajdowały się bogate złoża bursztynu, będące tą samą żywicą, która występuje w pasach nadbałtyckich. Bursztyń odnajdywano w czasie prac polowych, na podmokłych łąkach, bagnach torfowych czy nad rzekami. Zakładano również prymitywne kopalnie odkrywkowe. Obróbka bursztynu stała się powszechnym zajęciem, którego szczyt popularności przypadł na wiek XIX, a na początku XX wieku powstawały spółki bursztyńskie zwane „osmanami”. Główne ośrodki produkcji znajdowały się m.in. w Myszyńcu, Nowogrodzie, Przasnyszu, Ostrołęce i Surowem. Do popularyzacji Kurpiowszczyzny oraz bursztynnictwa przyczynił się etnograf, muzealnik, działacz społeczny i polityczny Adam Chętnik (1885 – 1967).

Obróbka bursztynu

Kurpie posiadali umiejętność nie tylko kopania bursztynu, ale i jego obróbki, która wykonywana była w sposób prymitywny, a wiedza o niej przekazywana z pokolenia na pokolenie. Po oczyszczeniu bryłki, wiercono w niej otwór, następnie przy pomocy noża, dłuta i pilnika poddawano ją wstępnej obróbce, po czym dopracowywano na tokarce lub kołowrotku przy użyciu kawałka szkła. Powstałą formę wygładzano przez szmatkę suchą kredą lub proszkiem bursztynowym. Doświadczony bursztyńiarz potrafił wykonać dziennie od 40 do 50 sztuk korali. W 2022 roku, decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, bursztyńiarstwo kurpiowskie z Puszczy Zielonej zostało wpisane na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Wyroby

Sznury koralu bursztynowych, bardzo często określanych jako „bursztyny”, stanowiły nieodłączny element stroju kobiecego. Wykonywano je najczęściej z przezroczystego bursztynu zwanego „cackiem”, paciorki nawlekano na kilkakrotnie skręconą żółtą lub czerwoną nić, a noszono je na białej lnianej koszuli, co dodatkowo miało podkreślić kolor żywicy. Korale z terenu Kurpiowszczyzny nawiązywały do form i wzorów naszyjników, jakie powstawały w poprzednich stuleciach. Składały się one z paciorków spłaszczonych lub kulistych, gładkich bądź o szlifie kryształowym („rżnięte”), które zwiększały się ku dołowi sznura. Największy z koralu, o średnicy do 3 cm, umieszczany był w centrum i często zawierał inkluzję, zwaną „wścibkiem”, co nadawało naszyjnikowi charakter amuletu, talizmanu. Najczęściej noszono trzy sznury koralu: pierwszy, tuż przy szyi, składający się z drobnych paciorków wielkości grochu zwanych „manelami”, drugi o koralach większych, trzeci – najdłuższy, o największych paciorkach „kartoflakach”. Bardzo często do naszyjników doczepiano wisiory („mentale”) m.in. pasyjki – medaliony z wizerunkiem Ukrzyżowanego Chrystusa, także serca, groty, krzyżyki. Bursztyny stanowiły element posagu Kurpianki, który świadczył o jej statusie społecznym. Naszyjniki były przekazywane z pokolenia na pokolenie, z matki na córkę, bardzo często stanowiły też element pochówku. Szacuje się, że na początku XX wieku na terenie Kurpiowszczyzny znajdowało się blisko 100 tysięcy sznurów koralu.

TEKST DO AUDIOPRZEWODNIKA

Jednym z regionów w Polsce, gdzie w ubiegłych wiekach rozwinęła się sztuka ludowa obróbki bursztynu jest teren Kurpiowszczyzny położony w dorzeczu Narwi, w północnej części Mazowsza. Bursztyn występuje tam naturalnie, a miejscowa ludność pozyskiwała go w różny sposób. Znajdowany był w ziemi w tzw. pasach bursztynowych, w tym celu sprawdzano dostęp do surowca poprzez wbicie próbne łopatą lub rydlem. Innym sposobem pozyskania bursztynu, zalegającego w płytkich złożach, były prace rolne np. orka, karczowanie lasów, połowy na rzekach itp.

Bursztyn był wykorzystywany głównie do produkcji koralu, które stały się elementem rozpoznawalnym niezwykle barwnego damskiego stroju ludowego. Noszono od jednego do trzech sznurów koralu, które stanowiły też wyposażenie wiana młodej dziewczyny.

Korale wykonywano bardzo prostą, prowizoryczną formą obróbki, o której wiedzę przekazywano z pokolenia na pokolenie. Poszczególne paciorki toczono, nadawano im formy spłaszczone lub koliste, niekiedy je gładzono, a inne przycinano nadając szlify kryształowe. Powstawały sznury koralu o różnych rozmiarach, najdłuższy z prezentowanych obiektów posiada niemal 80 cm. Najbardziej pożądanym do produkcji naszyjników był bursztyn czerwony, miodowy i przejrzysty. Korale wytarte, brudne lub zniszczone przekazywano

bursztyniarzom, aby je oczyścić. Powstałe kolie powieleały wzory ozdób, jakie znane były już w czasach starożytnych, czy nowożytnych.

Najstarszy z prezentowanych na wystawie naszyjników pochodzi z końca XVIII wieku i posiada przywieszony dodatkowy element – plakietkę tzw. pasyjkę, czyli wizerunek Chrystusa na krzyżu. Medaliony wykonywano z płaskich kawałków przezroczystego lub matowego bursztynu, które następnie obrabiano z obu stron, najpierw pozyskując odpowiednią grubość, a następnie ryto wizerunek przy pomocy noża i gładzono go szkłem. Ornament znajdował się również na obrzeżach plakietki; rozetki powstawały przy użyciu różnego rodzaju świderków. Kiedy medaliony wyszły z mody odczepiano je od koralii i sprzedawano za małe sumy lub przekazywano do kościołów na kadzidło. Dominującymi są naszyjniki powstałe w XIX wieku, kiedy nastąpił rozwój przemysłu bursztyнного oraz z początku XX wieku kiedy powstawały spółki zajmujące się wydobywaniem bursztynu. Jako ostatnie prezentowane są na wystawie kolie współczesne z końca XX wieku.

Badacz kultury kurpiowskiej, etnolog Adam Chętnik pod koniec lat 20-tych XX wieku, powiedział: *Porównując nowsze wyroby bursztynowe na Kurpiach z wyrobami dawnymi i przedhistorycznymi z tych i sąsiednich terenów, możemy twierdzić, że przemysł bursztyński Kurpiów był jakby ostatnim z ogniw łańcucha tych kultur, jakie rozwijały się na całym pobrzeżu Bałtyckim w dawne lata i okresy.*¹

---

¹ A. Chętnik, *Bursztyńiarstwo na Kurpiach*, [w:] *Pamiętnik II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce w r. 1927*, red. Ludomir Sawicki, Kraków 1930, s. 40.

L.P.	FOTOGRAFIA	TYTUŁ	CZAS POWSTANIA	TECHNIKA
1.		Sznur korali	XIX w.	toczenie, szlifowanie, polerowanie, wiercenie otworów
2.		Kolia z "pasyjką"	koniec XVIII w.	toczenie, szlifowanie, polerowanie, rzeźbienie;
3.		Sznur korali	2 poł. XIX w.	szlif fasetowy
4.		Sznur korali	pocz. XX w.	toczenie, szlifowanie, polerowanie
5.		Koralik bursztynowy z inkluzją	-	toczenie, szlifowanie, polerowanie
6.		Medalion, tzw. pasyjka	XIX w.	rzeźbienie, szlifowanie, polerowanie

L.P.	FOTOGRAFIA	TYTUŁ	CZAS POWSTANIA	TECHNIKA
7.		Zawieszka ludowa (Pasyjka)	XIX w.	relief (płaskorzeźba)
8.		Grot bursztynowy	XIX w.	rzeźbienie, szlifowanie, polerowanie
9.		Sznur koralii	XIX w.	szlif fasetowy
10		Sznur koralii	XIX/XX w.	szlif fasetowy
11		Sznur koralii	XIX w.	szlif fasetowy, wiercenie otworów
12		Sznur koralii	pocz. XX w.	szlif fasetowy
13		Bryła bursztynu	-	-

L.P.	FOTOGRAFIA	TYTUŁ	CZAS POWSTANIA	TECHNIKA
14		Sznur korali	pocz. XX w.	szlif fasetowy
15		Sznur korali	pocz. XX w.	szlif fasetowy
16		Sznur korali	pocz. XX w.	toczenie, szlifowanie, polerowanie
17		Sznur korali	1 poł. XX w.	szlif fasetowy
18		Sznur korali	XIX w.	szlifowanie, polerowanie, wiercenie otworów
19		Sznur korali	pocz. XX w.	szlif fasetowy

L.P.	FOTOGRAFIA	TYTUŁ	CZAS POWSTANIA	TECHNIKA
20		Sznur korali bursztynowych	koniec XIX w.	wyrób ręczny
21		Stanisława Konopka, Sznur korali	1993	toczenie, szlifowanie, polerowanie
22		Ewa Konopka, Sznur korali	1999	toczenie, szlifowanie, polerowanie
23		Zaznaczenie na mapie Polski Kurpiów i oznaczenie następujących miast: Malbork, Myszyniec, Nowogród, Przasnysz, Kadzidło, Ostrołęka, Surowe		
24		Kurpianka w stroju ludowym, zdjęcie z okładki ilustrowanego tygodnika „Przegląd Polski” wydawanego w Nowym Jorku w latach 1941–1945 przez	przed 1942	Fotografia – reprodukcja

L.P.	FOTOGRAFIA	TYTUŁ	CZAS POWSTANIA	TECHNIKA
		Polski Ośrodek Informacyjny		
25		Kurpianka w stroju ludowym współcześnie	2016	Fotografia – reprodukcja zbiory Zespołu Folklorystycznego "Kurpianka" z Kadzidła
26		Grupa kurpiowska	1932	Fotografia – reprodukcja Narodowe Archiwum Cyfrowe
27		Grupa kurpiowska współcześnie	2021	Fotografia – reprodukcja zbiory Zespołu Folklorystycznego "Kurpianka" z Kadzidła